

УДК: 321.01(430)

Байдич К. В.

ТЕОРІЯ ДРУГОГО МОДЕРНУ В СИСТЕМІ ІДЕЙ У. БЕКА

У статті обґрунтовується думка про те, що пояснення соціально-політичної дійсності активізує політологічний дискурс. Для позначення сучасного етапу розвитку суспільства пропонуються назви від постіндустріального до інформаційного, від модерну до постмодерну. Зокрема, Бек використовує поняття Другого модерну. Основною характерною рисою Другого модерну є рефлексивність політики, яка розглядається як самоконфронтація, самопротиставлення модерну. Автором доведено, що Другий модерн в інтерпретації У. Бека є новим політичним проектом, який формується та існує у суспільстві ризиків і в умовах світового співтовариства. Критичний огляд теоретичних напрацювань У. Бека дозволяє досягти більш адекватного розуміння як природи нинішнього етапу розвитку модерного суспільства, так і становища новочасної людини в ньому.

Ключові слова: модернізація, глобалізація, ідентифікація, індивідуалізація, модерна особистість, Другий модерн, У. Бек.

Байдич К. В. Теория Второго модерна в системе идей У. Бека

В статье обосновывается мысль о том, что объяснение социально-политической действительности активизирует политологический дискурс. Для обозначения современного этапа развития общества предлагаются названия от постиндустриального к информационному, от модерна к постмодерну. В частности, Бек использует понятие Второго модерна. Основной характерной чертой Второго модерна является рефлексивность политики, которая рассматривается как самоконфронтация, самопротиставление модерна. Автором доказано, что Второй модерн в интерпретации У. Бека является новым политическим проектом, который формируется и существует в обществе рисков и условиях мирового сообщества. Критический обзор теоретических наработок У. Бека позволяет достичь более адекватного понимания как природы нынешнего этапа развития современного общества, так и положения современного человека в нем.

Ключевые слова: модернизация, глобализация, идентификация, индивидуализация, личность модерна, Второй модерн, У. Бек.

Baydich K. V. The theory of the Second modern in the U. Beck's ideas system

The article substantiates the idea that the explanation of socio-political reality intensifies political science discourse. To indicate the current stage of development of the society it was offered the names from the post-industrial to informational, from modern to postmodern. In particular, Beck uses the concept of the Second modern. The main feature of the Second modern theory is the reflexivity of the policy which was viewed as Second modern's selfconfrontation. The author has proved that the Second modern in the U. Beck's interpretation is a new political project, which forms and exists in a society of risk and global community. Critical review of U. Beck's theoretical projects allows to achieve more adequate understanding of both the nature of the current stage of modern society development and the place of a today's personality in it.

Key words: modernization, globalization, identification, individualization, modern identity, the Second modern, U. Beck.

Політична реальність сучасного суспільства надзвичайно динамічна. Відчуття перехідності, нестійкості, ризикованості почали визначати теоретичні роздуми науковців про сьогодення. Їх ідеї втілювалися в концепціях постмодерну, постіндустріального суспільства, інформаційного суспільства, «суспільства ризику», глобалізації. Однією з теорій, яка

сформувала ґрунт для нового розуміння існуючої суспільно-політичної реальності, є теорія Другого модерну.

Дослідження політичного за допомогою інструментарію парадигми Другого модерну має нетривалу практику. Проте інтенсивність та характер дискусій навколо ідей, інтегрованих у сферу політологічного дискурсу У. Беком, засвідчує їх актуальність. Теорія Другого модерну активно вивчається російськими науковцями, зокрема найбільший дослідницький інтерес виявляють А. П. Альгін, В. І. Зубков, Ю. А. Зубок, С. А. Кравченко, С. А. Красиков, С. М. Нікітін, К. А. Феофанов, В. В. Гришаєв, А. В. Мозгова, О. М. Яніцкий. В українській політичній науці проблеми Другого модерну та його інтерпретації в умовах транзитного суспільства найбільш повно представлені дослідженнями І. Кононова, М. Гаврилова, С. Катаєва, Н. Ротар, С. Хобти, завдяки ініціативам яких обговорення проблем Другого модерну ставиться на порядок денний. Метою даної наукової статті є аналіз процесу концептуалізації сучасного політичного в теорії Другого модерну, сформульованої У. Беком.

Ульріх Бек запропонував одну з найбільш концептуальних варіацій теорії Другого модерну. Для науковця Другий модерн – це особливий стан людства, формування його реальної єдності. У передмові до своєї праці «Суспільство ризику. На шляху до Другого модерну» У. Бек визначає своє завдання як спробу всупереч панівному минулому показати майбутнє, яке уже намітилося. Образ цього «майбутнього» втілений в теорії Другого модерну – нового типу суспільного устрою, який приходить на зміну проекту Першого, або класичного модерну, і витісняє звичні форми політичної практики. Теорія Другого модерну представляє собою розширений варіант теорій модернізації і, першочергово, теорії Ф. Тьоніса, яка починає розрізняти два еволюційно пов'язані типи суспільств – спільність і суспільство, які в концепції Бека відповідають поняттю передмодерну (або досучасного суспільства) та Першому модерну. До цієї дихотомії Бек додає третій тип – Risikogesellschaft (Другий модерн), новий тип модерну, який частково відкриває нові суспільні практики, спростовує принципи Першого модерну і руйнує його основні конструкції, своєрідно повторюючи риси досучасного суспільства [1, с. 152]. Перший і Другий модерн суттєво різняться між собою, незважаючи на те, що в окремих аспектах частково перетинаються.

Наступ Другого (або рефлексивного – reflexive) модерну Бек пов'язує з появою нових економічних і соціальних явищ, викликаних успішним розвитком модернізаційних процесів: глобалізації, індивідуалізації, безробіття і неповної зайнятості, гендерної революції і глобальних ризиків. Його початок Бек відносить до 70-х років ХХ століття – до часу, не позначеного жодними помітними соціальними потрясіннями. Непередбачено з'являється новий тип капіталізму, новий всесвітній порядок, новий тип приватного життя: «завдяки своєму динамізму, сучасне суспільство підриває структури класів, страт, професій, статевих ролей, і звичайно передумови та існуючі форми природного техніко-економічного прогресу» [2, с. 9]. Цю теоретичну ідею Бек пояснює за допомогою історичної аналогії: «як у ХІХ столітті модернізація призвела до розпаду аграрного суспільства, так і послідовний розвиток модерну породжує нові суспільні конфігурації. (...) Якщо в ХІХ столітті втрачали привабливість станові привілеї та релігійні уявлення про світ, то тепер втрачають своє значення науково-технічне розуміння класичного індустріального суспільства, спосіб життя і форми праці в сім'ї, професії, зразки поведінки чоловіків і жінок і т.п.» [2, с. 10].

Отже, Другий модерн, будучи різновидом проекту модерна, суттєво відрізняється від Першого модерну. Контури нового порядку в порівняльній перспективі можна представити таким чином. Перший модерн (на стадії індустріального суспільства) базувався на масовому виробництві речей як мінових і споживчих вартостей з використанням фізико-хімічних технологій. У суспільствах Другого модерну провідну роль відіграють інформаційні технології, комп'ютерна і телекомунікаційна техніка, нанотехнології і генна інженерія (шостий технологічний устрій). Основного значення набув людський, а не матеріальний капітал.

Бек вказує на те, що на сучасному етапі модернізації набули рухливості базові

принципи існування модерного суспільства, зокрема відбулися:

- ототожнення суспільства з національною державою, відповідно, контейнерна модель національно-державно організованого суспільства;
- ідеалізація суспільства повної зайнятості, відповідно формалізованої системи трудових відносин зі стандартизованими трудовими біографіями;
- вкорінення у класових культурах масових партій;
- переосмислення традиційної системи гендерних відносин та розподілу ролей у суспільстві [2, с. 21].

Ці процеси спровокували появу нового політичного проекту – Другого модерну, який позначений зростанням модернізаційних ризиків та глобалізаційними процесами, що в сукупності формують умови для системної зміни політичного та політики. Суспільство Другого модерну поступово виробляє свою базову якість – рефлексивність політики, яка є самопротиставленням та самоконфронтацією модерну. У віддаленій перспективі рефлексивність політики призводить до повної раціоналізації дій людини у сфері політики.

Для У. Бека сучасний розвинений модерн передбачає, що однією з його базових його характеристик є всезростаюча обмеженість використання людиною раціональності, розрахунку. Людина більше, на думку філософа, не приймає самостійних раціональних рішень. Вона повинна прийняти ідею про те, що суспільство в цілому організоване раціонально, а отже, треба просто довіритись його інститутам, не перевіряючи, чи справді раціонально діють вони у більшості випадків. Людина в сучасному суспільстві просто діє за правилами [3].

Отже, рефлексивна модернізація, за У. Беком є модернізацією модерну – «модерн стає проблемою для самого себе; його базові принципи, основні установки та ключові інститути в процесі радикальної модернізації піддаються корозії зсередини; проект модерну має бути заново обговорено, переглянуто та реконструйовано». Науковець підкреслює, що з простої на рефлексивну модернізація перетворюється в міру того, як руйнуються базові установки модерну, які з часом втрачають легітимність як передумови і стандарти правової держави, соціальної держави, національної економіки, корпоративної системи та системи парламентської демократії.

На думку Бека, незважаючи на те, що в суспільстві все ще зберігається фіксація на політичній системі як ексклюзивному центрі політики, реальні управлінські та інтервенціоністські можливості держави значно знижені. Посилаючись на Ензенсбергера, Бек наводить наступну метафору: декілька століть тому в Європі політику описували у відповідності з моделлю людського тіла. Уряд був головним володарем, головою. Ця метафора відійшла в минуле, адже більше немає єдиного центру, який би все передбачав, контролював і вирішував. Мозок суспільства більше не знаходиться в одному місці, інновації та рішення щодо майбутнього не виходять від класу політиків. Бек визначає положення уряду і інших інститутів Першого модерну як «інституціональну смерть»: «інститути-зомбі ..., які давно клінічно мертві, але все ще не можуть померти остаточно. Як приклад можна навести класові партії без класів, армії без ворогів і урядовий апарат, який у більшості випадків ініціює та контролює події, які відбуваються самі собою» [4].

По-друге, процеси прийняття політичних рішень відокремилися від загальної стратегії, «певної моделі, задалегідь розробленої вождями або мудрецами, раціональність якої не підлягала обговоренню». Автономія політичної системи часів соціальної держави поступається місцем ситуації, при якій вагомим політичним повноваженням отримують рішення, прийняті в науковій і економічній сферах [4].

Шостий технологічний устрій не ліквідує всі інші сектори економіки (індустріальну, аграрну), а трансформує їх, змінює весь дизайн світової економіки. Сьогодні світова економічна система структурується мережами транснаціональних корпорацій, бірж і банків. Сучасний економічний порядок – це перш за все порядок мережевих структур. Мережі в економіці почали формуватися значно раніше, ніж почався перехід до Другого модерну,

проте саме тепер мережевий принцип організації набув якісно нових рис. За потужністю засобів він почав домінувати над територіальним принципом організації соціального життя. Проблема тут полягає в тому, що всі мережеві структури є вузькоспеціалізованими.

Економічні структури корумпують держави і інші територіальні форми організації спільного життя людей, змушують їх перетворюватися на менеджерів окремих територій. Глобалізація перетворює державу лише на одного з агентів, що формують форму суспільства. Сьогодні держава уже сприймається не як «агент інтеграції усіх осіб суспільства», а швидше як керівник підприємства, верховний бюрократ [4]. Ослаблення значимості державної влади в умовах глобалізації призвело до того, що люди зіткнулися з невизначеністю почуттів відданості, лояльності, ідентичності. Отже, відбувається руйнування базових установок модерну, а саме політичних ідентичностей у їх традиційному розумінні. На думку У. Бека, глобалізаційні процеси сприятимуть формуванню нового розуміння і нового типу космополітичної ідентичності, яка передбачає принципову відкритість іншості на глобальному рівні та одночасну прив'язку до конкретної локальної реальності.

Міркуючи над проблемами трансформації ідентичностей, у тому числі і політичних, російський дослідник Д. Драгунський підкреслює, що етичність епохи модерну для громадянина визначалася стійкою і щільною сіткою зовнішніх стосовно нього координат, хоча і залишалася ідентичність в собі. Другий модерн руйнує звичні орієнтири, проте громадянин не відчуває радості звільнення від політичних обмежень, пов'язаних з кордонами та візовими обмеженнями, навпаки, більшість намагається або повернутися до звичної для себе сітки, або сформувати для себе нову, адекватну сучасності мережу ідентичностей [6, с. 8].

На особливу увагу заслуговує розгляд поняття «національна ідентичність» типу соціальної ідентичності, яке в умовах Другого модерну потенційно піддається істотній трансформації. На етапі створення національних держав відбувався відхід від локальних, партикулярних лояльностей на рівні громади, місця проживання, до більш універсалістських за масштабом – національних. В умовах Другого модерну набуває розмаху тенденція до глобалізації, зменшення впливу та повноважень національних держав під тиском транснаціональних корпорацій, глобальних капіталістів. Окремі дослідники ставлять під сумнів релевантність національної ідентичності та передвіщають формування так званої пост-національної ідентичності.

Підкреслюється роль процесу мультикультуралізації, який супроводжується множенням етнокультурних ідентичностей, які підривають домінуючий в епоху раннього модерну дискурс національних держав та відповідних ідентичностей. Має місце формування нових та підсилення існуючих субнаціональних ідентичностей, обумовлених спільністю місця проживання, релігії, мови, (суб)культури, етнічного коріння.

Однак політична ідентичність в ієрархії ідентичностей Другого модерну не обійматиме тих достатньо високих позицій, типових для модерних суспільств. На нашу думку, це пов'язано з потребою переосмислення суті національних і релігійних ідентичностей, засвоєння нового формату соціально-економічних ідентичностей та визначення себе в системі нових ідентичностей, що виникають на тлі змістовно оновленої соціальності.

Одна з основних характеристик Другого модерну, яка має загальносвітовий характер, стосується фрагментації класової соціальної структури, через що ідентичності та політичні дії народних мас стають більш індивідуалізованими. Це зумовлено структурною перебудовою економіки – зниженням рівня зайнятості в традиційних галузях машинобудування, вугільної і металургійної промисловості, місцях концентрації організованого і найбільш войовничого пролетаріату й відповідним розвитком сфери послуг.

Більшість науковців, особливо постмодерністів, при розгляді соціальної структури суспільства вважають, що сьогодні соціальні класи уже не існують. У. Бек, хоча і не є постмодерністом, відзначає, що процес індивідуалізації, який розпочався у повоєнний час, призводить до розмивання і руйнування великих соціальних груп – класів, станів і

прошарків. Бек визнає, що сам образ класового суспільства і багато його основних рис, таких, як соціальна нерівність, бідність і безробіття ще зберігаються, однак вони уже носять безкласовий характер. Тепер громадські проблеми проявляються як індивідуальні. Тому «безробіття і злидні вражають не групу, і не клас суспільства, а індивіда». Він переживає їх як «особисту проблему» [2, с. 132].

Соціальна структура, яка вже не розділена чітко на страти і класи, є химерною мозаїкою безлічі груп і субкультур. У такій ситуації зникає чітко виражена групова свідомість – вона стає ситуативною, індивід одночасно входить у безліч соціальних груп і, відповідно, в його свідомості одночасно присутні різні і навіть суперечливі установки.

Як наслідок, сьогодні в країнах Європи і Північної Америки більше нема виразних і очевидних зв'язків між соціальною структурою й культурними орієнтаціями. В суспільстві Другого модерну соціальні й політичні рухи дедалі частіше стають спонтанними, у них відсутній центральний конфлікт, що конституював би розвиток всього суспільства. Відсутність загальноприйнятих колективних уявлень, що раніше надавались індивіду класичними ідеологіями, і, як наслідок, зрозумілої та передбачуваної картини суспільного розвитку, «ворогів» і «спільників» в центральному конфлікті породжує нестабільні ідентичності та політичні дії народних мас. Негативна сторона цього процесу – народні маси, не будучи спроможними виступити консолідованим політичним суб'єктом, втрачають якість свідомих учасників політичного дискурсу, а отже – здатність протидіяти несприятливим тенденціям. Тому індивіди замість того, щоб об'єднуватися в спільноти і намагатися скоординовано відстоювати власні інтереси, все частіше реагують на політичні перипетії залежно від їх ситуативної обумовленості на ту чи іншу іпостась їх буття.

Ще одна причина, яка заважає індивідам об'єднуватись у стійкі колективи зі спільними для них цінностями та завданнями, є похідним наслідком функціональної кризи інституціонального порядку Другого модерну. Ця криза полягає в тому, що індивід втрачає контроль над найважливішими соціальними явищами. Зростаюча у зв'язку з цим непередбачуваність людського буття та незахищеність перед неконтрольованими перемінами стимулює його прагнення відмовитись від досягнення довготривалих цілей та завдань, дезінтегрує соціальне й індивідуальне життя, порушуючи моральні та патерналістські цінності. Про це дуже влучно писав З. Бауман, зазначаючи, що партнерства вже не є тим, що повинно досягатись «через тривалість зусиль і періодичних жертв, а... є чимось таким, від чого очікують миттєвого задоволення, що відкидається, якщо не виправдовує цих очікувань, підтримується лише доти, поки продовжує давати насолоду» [5]. Проекція на світ, коли індивід намагається «вхопити» реальність через призму образів власної особистості, послаблює політичну культуру й механізми громадської мобілізації, які є дієвими чинниками в оновленні й динамізації суспільного розвитку. У. Бек називає це явище «колективною індивідуалізацією», коли соціальні кризи сприймаються як індивідуальні і більше не сприймаються в їх соціальному вимірі.

Отже, формою адаптації до умов невизначеності соціального середовища стає гедоністична орієнтація і руйнування соціальної солідарності. Зазначимо, що свою роль в десоціалізації суспільства в напрямку знищення умов, за яких можлива політична свідомість і колективні політичні дії, відіграють й інформаційні технології. Загальна світова тенденція сьогодні – швидке зростання кількості каналів медіа, доступних потенційній аудиторії. Аудиторія поділяється на дедалі вужчі групи глядачів. Така фрагментація медіа-аудиторії призводить до зменшення спільного для всього суспільства досвіду, втрати громадянського духу, зануренню у власні проблеми.

Розузгодження інституційних порядків призводить до зміни відносин людини і суспільства. У. Бек пише: «Сучасне суспільство інтегрує людину в свої функціональні системи не як цілісну особу, навпаки, йому вигідно, щоб вони були якраз не інтегровані, а брали участь частково і епізодично як перманентні мандрівники функціональних світів». Другий модерн примушує особу стати «модульною». Саме у такої особи і розвиваються

посмодерністські синдроми безосновності, фрагментарності. Ульріх Бек говорить про те, що на Заході відбувся процес індивідуалізації. Індивідуалізація є, так би мовити, парадоксом «соціальної структури» Другого модерну [4]. Тобто людина стала вільною від більшої частини традицій, вплив класового положення вже не є таким визначальним, людина стає незалежною. Бек говорить про те, що традиції повинні бути обрані, а, нерідко і винайдені, вони набувають сутності лише унаслідок індивідуальних рішень і досвіду. «Той, хто живе в цьому постнаціональному, глобальному суспільстві, перманентно знімає старі класифікації і формулює нові» [5].

На зміну залежності від традиційних зв'язків приходять залежність від ринку праці. Сучасна людина прив'язана до професії, яка визначає її соціальний статус. «Праця і професія, – пише в праці «Суспільство ризику. На шляху до Другого модерну» Бек, – в ХХ ст. зробилися «вісью способу життя» західної людини. Ще в дитинстві, цілком знаходячись усередині сім'ї, підрастаюча людина на прикладі батьків дізнається, що професія є ключ до світу» [5].

Зміни у сфері трудових відносин переорієнтували соціальні відносини з довгострокової перспективи на короткострокову, атомізували соціальних акторів, знизивши потенціал колективної дії, призвели до руйнування форм солідарності і встановленню функціональної кооперації.

Як вважає У. Бек, долю класів і трудових відносин поділяють і інші соціальні форми, такі, як сім'я. Індивідуалізація звільняє людей від традиційних сімейних відносин. Колишній інститут сім'ї переживає глибоку кризу. У США половина зареєстрованих шлюбів розпадається. В Європі ця частка становить одну третю, проте майже така ж частина населення не прагне до офіційного оформлення сімейного стану. Виникає форма договірної сім'ї на певний період. Все більше людей бажають жити самі. Самотній чоловік і самотня жінка виступають головними фігурами сучасного суспільства. Створюється ситуація, коли одинак, будь це він чи вона, «стає одиницею відтворення соціального елементу». Основну причину такої ситуації Бек бачить у тому, що існуючий ринок праці абстрагується від потреб сім'ї, шлюбу, материнства, батьківства, партнерства і т.п. Проте за таких умов ринок буде менш гнучким і ефективним, що, відповідно, негативно позначиться на конкурентоспроможності.

В умовах експансії ринку і телебачення індивідуалізація викликає і зворотного роду явища – стандартизацію та уніфікацію форм існування, оскільки всі живуть в стандартизованих квартирах і користуються уніфікованими предметами, всі дотримуються загальноприйнятих установок, дивляться одні й ті ж телепрограми. Так утворюється гібридний вид індивідуалізованої і в той же час масової публіки, «стандартизоване колективне буття роз'єднаних масових пустельників». Люди набувають наднаціонального, надкультурного, надкласового, надсімейного способу існування. Вони знаходяться у суспільстві, позбавленому спільності [2, с. 195].

Публічне витіснило особисте, особисте витіснило публічне і соціальне. Це, на думку З. Баумана, докорінно відрізняє сьгоднішнє суспільство від усіх попередніх. Короткостроковість, відсутність стратегічних цілей характерні тепер і для економіки, і для суспільств, і для індивідів. Індивід не планує нічого довготривалого, і короткочасність його інтересу до іншого індивіду, зведена в правило, руйнує попередні інститути і відносини.

Бек не заперечує, що в суспільно-політичних змінах, які відбуваються сьогодні, важливе значення відіграють економічний розвиток та процеси глобалізації, проте головну роль він відводить появі нових соціальних та політичних відносин, які не можуть інтегруватися в національно-державну політику або визначатися нею. Саме ці соціальні відносини уможливають створення нової форми політичного, яку Бек, слідом за Н. Луманом, що запропонував дане поняття ще в 197 р., називає «світовим співтовариством» [7, с. 4].

Національна держава є державою територіальною. Світове суспільство послаблює,

ставити під сумнів могутність національної держави, пронизуючи її територіальні кордони безліччю різноманітних, не пов'язаних з певною територією соціальних зв'язків, ринкових відносин і мережею комунікацій. Світове суспільство без світової держави передбачає суспільство, організоване не на політичній основі, суспільство, в якому для не узаконених демократичним шляхом організацій з'являються нові владні повноваження. Тобто, завдяки появі світового суспільства, «політичне виходить за категоріальні рамки національної держави і, навіть, із схеми «політична» і «неполітична» діяльність» [7, с. 178].

У Другому модерні утворюються нові силові та конкурентні співвідношення, конфлікти і перетини між національно-державними єдностями і акторами з одного боку, та транснаціональними акторами, ідентичностями, соціальними просторами, ситуаціями і процесами – з іншого. Нове розуміння суспільства як недержавного світового суспільства, складеного з абсолютно різноманітних транснаціональних акторів, пробиває бар'єр національно-державного мислення, причому не стільки критикою, скільки висуненням розумових альтернатив. Проблеми, не розв'язні в рамках національно-державного мислення, отримують шанс нової інтерпретації в недержавному світовому співтоваристві.

Отже, для розуміння розвитку суспільно-політичних інститутів та процесів сьогодення, на думку У. Бека, потрібні нові концептуальні інструменти та схеми дослідження. Бек наводить поняття Другого модерну для позначення нового етапу суспільного устрою. Його основною характеристикою є рефлексивність політики, яка розуміється як самопротиставлення, самоконфронтація модерну. «Ідеальний тип» цього модерну Бек пов'язує з можливістю становлення свідомого та раціонального суспільства, яке могло б взяти на себе повну відповідальність за свій розвиток. Політична наука ж повинна почати орієнтуватись на інтуїцію глобального суспільства. Найважливішою проблемою для неї стане поєднання і гармонізація рівнів цієї соціальної системи. Останнє завдання передбачає вироблення нового бачення співвідношення суспільства і його політичної форми.

Список використаних джерел і літератури

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; [пер. с нем. В. Седельник и Н. Федорова]. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
2. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек ; [пер. с нем. А. Григорьев, В. Седельник]. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
3. Драгунский Д. Массовые инициативы в эпоху второй модернизации / Д. Драгунский // Космополис. – 2006. – № 1 (15). – С. 5–10.
4. Кононов И. Ф. Социология Второго модерна как научная перспектива / [Електронний ресурс] / И. Ф. Кононов. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlush/Sots/2010_12_2/12.pdf
5. Королева Е. В. Социология политики Ульриха Бека / Е. В. Королева [Текст] // Социологические исследования. – 2004. – № 7. – С. 152–154.
6. Поляруш Б. Незавершеність проекту модерну і суспільство ризику [Електронний ресурс] / Б. Поляруш. – Режим доступу: <http://www.anthropos.org.ua/jspui/bitstream/123456789/153/1/BPoljarush.doc>
7. Уколова А. А. Праця: від традиційного суспільства до Другого модерну [Електронний ресурс] / А. А. Уколова. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlush/Sots/2010_12_2/12.pdf